

A filozófiáról

Hogyan írná le azt az utat, amit Ön az 1953-as Hume-tanulmányától máig, a filozófiatörténeti munkáktól kezdve, saját filozófiájának kidolgozásán át a filmről és a festészetről szóló írásokig bejárt?

Három periódus, ez már volna valami. Tényleg filozófiatörténeti könyvekkel kezdtem, de mindama szerzőkben, akikkel foglalkoztam, találtam valami közöset. És minden a nagy egység: Spinoza-Nietzsche felé tartott. A filozófiatörténet nem különösebben reflexív diszciplína. Olyasféle mint a portré a festészetben. Mentális, konceptuális portrékról van szó. Ahogy a festészetben, úgy ez esetben is hasonlóságot kell elérni — ám olyan eszközökkel, amelyek nem hasonlóak, hanem különbözőek: a hasonlóságot létre kell hozni, még hozzá nem reprodukció révén (ami a filozófus által mondottak újraelmondásából állna). A filozófusok új fogalmakat alkalmaznak, értelmezik ezeket, de nem, vagy nem teljesen merítik ki azokat a problémákat, amelyeknek ezek a fogalmak megfelelnek. Például Hume egy eredeti fogalmat fejt ki a hitről, de nem mondja meg, hogy a megismerés problémája miért és hogyan merül fel a hit egy meghatározott módjaként. A filozófiatörténetnek nem azt kell újramondania, amit egy filozófus mond, hanem azt, amit szükségképpen beleértett; amit nem mondott és ami mégis jelen van abban, amit mond.

A filozófiának mindenkor fogalmakat kell felfedeznie. A metafizika meghaladottsága vagy a filozófia halála sosem foglalkoztatott. A filozófiának van egy feladata, ami mindig időszerű marad: fogalmakat fejleszteni, koncepteket kreálni. Ezt senki sem végezheti el helyette. A filozófiának bizonyára mindig is megvoltak a maga rivá-

lisai, Platón *riválisaitól* Zarathustra bolondjáig. Ma ilyen az informatika, a kommunikáció, a marketing, amelyek kisajátítanak olyan szavakat mint „koncept” és „kreatív”, és ezek a „kreativak” egy olyan szégyentelen tömeget alkotnak, akik számára az eladás aktusa a legmagasztosabb kapitalista gondolat, az áru cogitója. A filozófia kicsinynek és egyedülállóan érzi magát ilyen hatalmakkal szemben; ám ha halnia kell, akkor csakis azért, mert halálra neveti magát.

A filozófia nem kommunikatív, éppoly kevésbé az, mint amennyire nem kontemplatív vagy reflexív; a filozófia természeténél fogva alkotó vagy akár forradalmi, amennyiben nem szűnik meg új fogalmakat alkotni. Ennek egyetlen feltétele az, hogy a fogalmak szükségesek legyenek, ám idegenek is, és ezzel a tulajdonságukkal akkor rendelkeznek, ha megfelelnek a valódi problémáknak. Egy fogalom valójában arra irányul, hogy megakadályozza a gondolkodásnak egyszerű véleménynyé, nézetté, díszkusszióvá, fecsegéssé válását. Minden fogalom elkerülhetetlenül paradox. Az *Anti-Ödipus*-ban és a *Mille Plateaux*-ban Félix Guattarival kísérletet tettünk a filozófiára; mindenek előtt a *Mille Plateaux*-ban, ami egy vaskos könyv és sok fogalmat vezet be. Egy könyvet csináltunk együtt, aztán még egyet; nem dolgoztunk össze az egység értelmében, hanem úgy írtuk mint egy végtelen szócikket. Mindegyikünk maga mögött tudott egy múltat és tevékenységet: ő a pszichiátriában, a politikában, a filozófiában (ami már gazdag volt fogalmakban), én pedig a *Différence ét répétition* és a *Logique du sens* révén. De mi nem mint két személy dolgoztunk együtt; inkább két olyan folyam voltunk, melyek egyesülnek, hogy „egy” harmadikat képezzenek: ez voltunk mi. Végül a „filozófiában” mindig az volt a kérdések egyike, hogy mit is jelentsen a „filo”. Egy filozófia — ez számomra valamiféle második korszakot jelentett, amibe Felix nélkül soha nem kezdtem volna bele és nem jutottam volna sehová.

Tegyük fel tehát, hogy létezik egy harmadik periódus, amiben festészetről és moziról, tehát látszólag képekről van szó. Ezek azonban filozófiai könyvek. Ugyanis azt gondolom, hogy a fogalom, a koncept két további dimenziót is átfog: a perceptet és az affektet. Ez az, ami engem érdekel, és nem a képek. A perceptek nem perceptciók, hanem érzetek és viszonyok csomagjai, amelyek túlélnek érzékelőjüket. Az affektek nem az érzések, hanem alakulások, amelyek túllépnek azon, aki keresztülmegy rajtuk (és valaki mássá

válik). A nagy amerikai regényírók nagyrészt perceptekben írnak, míg Kleist, Kafka affekteken. Az affekt, a percept és a koncept három elválaszthatatlan potencia, amely a művészetből a filozófiába tart és megfordítva. A legnehezebb kétségkívül a zene; elemzésének felütését tartalmazza a *Mille Plateaux*: a ritornel maga után vonja a három potencialitást. Megkíséreltük, hogy a ritornelből — a territóriumhoz és a Földhöz fűződő viszonyára való tekintettel fő fogalmaink egyikét alkossuk, a kis és a nagy ritornellt. Végül mindezek a periódusok tovább és egymásba mennek át, ezt most a Leibnizről vagy a redőről szóló könyvben jobban érzékelem. De inkább arról kellene beszélnem, hogy ezután mit szeretnék csinálni.

Beszélhetnénk előbb az Ön életéről? Mennyire meghatározott a bibliográfia és a biográfia közti viszony?

A professzorok élete ritkán érdekes. Vannak persze utazások, ám a professzorok szavakkal, kísérletekkel, kollokviumokkal, diskussziókkal fizetnek utazásaikért; beszélnek, mindig beszélnek. Az intellektuellek roppant műveltek, mindenről van véleményük. Én nem vagyok intellektuell, mert nem rendelkezem úgy a képzettséggel mint valamiféle készlettel. Amit tudok, azt csak egy folyó munka kivánalmi szerint tudom, és ha néhány év múltán újra rá kell térnem, mindent előlről kell tanulnom. Nagyon kellemes, ha az embernek nincs véleménye vagy valamilyen ötlete ezzel vagy azzal a dologgal kapcsolatban. Ugyanis nem a kommunikáció hiányától, éppen ellenkezőleg, mindama erőktől szenvedünk, amelyek akkor is kötelezővé teszik a megnyilatkozást, amikor semmiféle mondanánk sincs. Utazni azt jelenti: valamit máshol elmondani és visszajönni, hogy ugyanazt itt is el lehessen mondani. Előfordul, hogy az ember nem tér vissza; tanyáját ott veri fel. Így aztán én kevésbé érzek késztetést az utazásra. Az ember ne mozogjon túlon túl sokat, mert különben elijeszti a létrejövőket. Toynbee egy mondata ide vág: „A nomádok azok, akik nem mozdulnak el, azért válnak nomádokká, mert elutasítják azt, hogy elmenjenek.”

Ha a bibliográfia-biográfia kritériumait akarja rám alkalmazni, akkor azt kell megállapítanom, hogy az első könyvemet viszonylag korán írtam, aztán pedig nyolc éven át semmit sem. Tudom ugyan, hol és mint éltem, de mondhatni absztrakt módon tudom, úgy

mintha valaki az emlékeit mondaná el, amiket ugyan elhiszek, de amelyek mégsem az enyéim. Olyan mint egy lyuk az életben, egy nyolc éves lyuk. Ez az, ami számomra érdekes az élettörténetekben: a lyukak, amelyeket tartalmaznak, a hiányok, amelyek olykor drámaiak, máskor meg nem. Több éven át tartó kimerevedések vagy holdkórosságok a legtöbb életben előfordulnak. Meglehet, hogy ezekben a lyukakban megy végbe a mozgás. A kérdés ugyanis az, hogy miként viszi végbe az ember a mozgást, hogyan töri át a falat, ahelyet hogy a fejét törné szét rajta. Talán azért, hogy nem nagyon mozdul, hogy nem beszél túl sokat: elkerülni a rossz mozdulatokat, ott maradni, ahol már nem adódik több emlék. Van egy szép emlék Fitzgeraldról: valaki egy tízéves lyukkal az életében jár körbe egy városban.

*Hogyan kommunikál egy filozófus? Mostanában két típusát talál-
ni: azokat, akik továbbra is egyetemeken tanítanak, és azokat,
akik elutasítják a tanítást és a médiumokat akarják megszállni,
mint az „új filozófusok”. Ön kiadott egy röplapot az „új filozófu-
sok” ellen. Mit jelent előadásokat tartani?*

Életem nagy részét a tanítás töltötte ki, amit szenvedélyesen végeztem. Ez egészen más mint egy előadás, mivel több éven keresztül tart és viszonylag állandó a hallgatósága. Olyan mint egy kutatólaboratórium: az ember azt tanítja, amit kutat, és nem azt, amit tud. Sokat kell dolgoznia azért, hogy néhány percnyi inspirációja legyen. Szívesen abbahagytam, amikor láttam, hogy egyre több előkészületet kell tennem ahhoz, hogy egy fáradságos inspirációm támadjon. És a jövő ködös, mert a francia egyetemeken egyre nehezebb kutatómunkát végezni.

A tanítás egyfajta *Sprechgesang*, ami közelebb áll a zenéhez mint színházhoz. És alapjában véve semmi sem mond ellent annak, hogy egy előadás némiképpen olyan mint egy rockkoncert. Vincennes (majd Saint-Denis) ehhez rendkívül jó feltételeket kínált. A filozófiában elvetettük az „ismerethaladvány” alapelvét: egyazon előadás szólt az első és az utolsó éves egyetemistáknak, diákoknak és nem-diákoknak, filozófusoknak és nem-filozófusoknak, fiataloknak és időseknek csakúgy mint különféle nemzetiségűeknek. Mindig voltak fiatal festők vagy zenészek, filmesek, építészek, akik igényes gondolkodásról adtak számot. Hosszú ülések voltak, senki

sem hallgatott végig mindent; ki-ki azt fogadta be, amit akart vagy amennyire szüksége volt, amivel valamit kezdeni tudott, akár távol a maga tudományától.

Ennek a közönségnek soha nem mondtam el, hogy nekem mindez mit jelentett. Nem volt semmi olyan, ami egy diszkusszióhoz hasonlítható. A filozófiának egyáltalán nincs dolga a diszkusszióval; az embernek éppen elég dolga van egy probléma megértésével, azzal ahogy felmerül, csak gazdagítania kell, feltételeit variálni, meghosszabbítani, összekötni, soha sem diszkutálni. Olyan volt ez, mint egy visszhangvizsgáló, ahol úgy tért vissza egy gondolat, mintha több szűrőn ment volna keresztül. Itt értettem meg, hogy a filozófiának nemcsak fogalmak révén történő megértésre, hanem olyan nem-filozófiai megértésre is szüksége van, ami percepteken és affekteken keresztül zajlik. Mindkettőre szüksége van. A filozófia lényeges és pozitív viszonyban áll a nem-filozófiával: közvetlenül nem-filozófusokhoz fordul. Vegyük Spinoza elképesztő esetét: ő az abszolút filozófus, és az *Etika* a fogalom nagy könyve. Ám egyidejűleg a legtisztábban filozófus az, aki a legkönnyörtelenebbül mindenkihez fordul: mindenki elolvashatja az *Etikát*, ha hagyja magát ettől a szélről, ettől a tűztől elragadtatni. Vagy éppen Nietzsche-t. Sőt van a tudás túláradása, ami megöli a filozófiában az elevenséget. A nem-filozófikus megértés nem elégtelen vagy előzetes, hanem a két fél, a két támaszték egyike.

Ön úgy említi Borgest, mint a filozófiatörténet kezelésének modell-szerű esetét. Milyen szerepe van a stílus kérdésének a filozófiában? Mit jelent ebből a szempontból, ha ketten együtt írnak? Hogyan történt ez? Ki a szerzője ezeknek a könyveknek?

A nagy filozófusok nagy stilszták is. A stílus a filozófiában a fogalom mozgása. Noha ez bizonyára nem létezik mondatokon kívül, a mondatok csak azért vannak jelen, hogy ennek életet adjanak, egy független életet. A stílus a nyelv lefolyása, moduláció, és a beszélés egészének egy kívülre irányuló kifeszítése. A filozófiában úgy áll a dolog mint egy regényben. Fel kell tenni a kérdést: „Mi fog most történni?“, „Mi történt?“ — csakhogy a személyek itt fogalmak, és a miliók, a tájak idő-terek. Az ember mindig azért ír, hogy életet adjon, hogy felszabadítsa az életet az alól, ahová be van zárva, hogy menekésvonalakat húzzon. E célt tekintve a nyelv soha nem

lehet homogén rendszer, hanem olyan egyensúlytalanság, ami mindig heterogén: a stílusnak kell a feszültségkülönbségeket fenntartani, melyek között történhet valami, melyek közül magából a beszélésből keletkezhetnek villámok, melyek látni és elgondolni készítenek azt, ami a szavak árnyékában maradt, aminek a létét az ember nem is sejtette. Két dolog mond ellene a stílusnak: a homogén nyelv vagy pedig az oly nagyfokú heterogenitás, ami közömbösséggé, tetszőlegességgé válik és a pólusok között már semmi precíz nem történik. Egy főmondat és egy mellékmondat között kell lennie valamiféle feszültségnek, egyfajta cikkcakknak, még akkor is, sőt akkor igazán, ha a mondat egyenes lefolyásúnak tűnik. Stílus ott van, ahol a szavak villámokat váltanak ki, amelyek egyik szótól a másikhoz és a távolabb fekvőkhöz is elvezetnek.

Ebből következően nem jelent különösebb nehézséget az, ha ketten írnak, ellenkezőleg. Problémát csak akkor okozna, ha mindkettőnknek külön lévén a maga saját élete, saját véleménye, és elhatároznánk, hogy együtt dolgozunk és közös diszkusziókat folytatunk. Amikor azt mondtam, hogy mi ketten, Félix és én, inkább két folyó voltunk, azt akartam mondani, hogy az individuálás nem feltétlenül személyes. Egyáltalán nem vagyunk biztosak abban, hogy személyek vagyunk: egy légáram, egy szellő, egy nap, a nap egy órája, egy folyó, egy hely, egy csata, egy betegség nem-személyes individualitással bír. Tulajdonneveik vannak. „Haecceitas” a nevük. úgy állnak össze mint két folyam vagy áramlat. Ezek fejeződnek ki a nyelvben és ott fenntartják a különbségeket; de a nyelv révén tesznek szert saját individuális életre és a nyelv teszi lehetővé, hogy köztük valami történjen. Mindenkinek megvan a saját véleménye, azt mondja „én”, azt mondja „én egy személy vagyok”, ahogy azt mondja, „a nap felkel”. Azonban ebben nem vagyunk biztosak; így biztos, hogy nem jó fogalom. Félix és én, valamint hozzánk hasonlóan sokan mások, mi nem érezzük magunkat személynek. Inkább eseményekből eredő individualitásunk van, ami semmi esetre sem egy ambiciózus formulát jelent, hisz egy „haecceitas” vagy egy ezitség szerény és mikroszkópikus is lehet. Minden könyvemben az esemény természetét kutattam: ez egy filozófiai fogalom; az egyetlen, mely képes a „lét” igétől és a nomentől megszabadítani. Ennyiben az írás ketten egészen normális dolog. Elég ha megtörténik: egy áramlat, ami csak egy tulajdonnevet visel. Ha az ember egyedül ír, akkor is valakivel együtt végzi ezt, akit nem mindig lehet megnevezni.

A *Logique de sens*ben egyfajta szeriális kompozíciót kíséreltem meg. A *Mille plateaux* sokkal komplexebb: a plató ugyanis nem metafora, övezetek folyamatos variációjáról vagy tornyokról van szó, melyek mindegyike egy területet tart megfigyelése alatt vagy átrepül felette és egymásnak jeleket adnak. Egy kompozíciós módszerről van szó, mint amilyen az indiai vagy a genovai. Ezzel, úgy tűnik, a leginkább közelítettük meg a stílust, azaz a sokszólómúságot.

*Munkáiban az irodalom mindenütt jelen van, csaknem párhuza-
mosan a filozófiával. Mindez mégsem hasonlítható össze azzal,
amit a moziról vagy a Logique de la sensation esetében egyetlen
festő munkásságából kiindulva valósít meg: a kifejezés síkjainak
rendezését, racionalizálását. Vajon az irodalom túl közel van a
filozófiához és annak kifejezőeszközeihez vagy más oka van?*

Nem tudom, nem hiszem hogy ebben van különbség. Egyszer „Kritika és klinika” cím alatt álmodtam egy tanulmánykomplexumról. Ami nem azt jelenti hogy a nagy művészek betegek és hogy neurózisuk vagy pszichózisuk után kell nyomozni, mert az jelenti műveik kulcsát. Éppen ellenkezőleg: nem betegek, hanem orvosok, még hozzá egészen különös orvosok. Miért adja nevét Masoch egy olyan perverziónak, ami éppoly régi mint a világ? Nem azért, mert abban „szenved”, hanem azért mert szimptomáit megújítja, mert egy eredeti tablót alkot azáltal, hogy a szerződést teszi legfőbb ismérvévé, továbbá azáltal, hogy a mazochisztikus viselkedést nemzeti kisebbségekhez és az ezekben játszott női szerepekhez köti: a mazochizmus ellenállássá válik, ami nem választható el egyfajta kisebbségi humortól. Masoch nagy szimptomatológus. Proustnál nem az emlékezet kikutatásáról van szó, sokkal inkább minden lehetséges jel természetének — környezetüknek, megjelenésmódjuknak, anyaguknak és uralkodási módozatuknak megfelelően történő — feltárásáról. *Az eltűnt idő nyomában* egy átfogó szeriológia, világok szimptomatológiája. Kafka műve a ránk váró diabolikus hatalmak diagnosztikája. Nietzsche mondta: a művész és a filozófus a civilizáció orvosa. Elkerülhetetlen, hogy adott esetben ne nagyon érdeklődjenek a pszichoanalízis után. A pszichoanalízisben a titok leszállítására kerül sor, a jelek és tünetek félreértésére; mindent arra redukálnak, amit Lawrence „a kicsi mocskos titoknak” nevezett.

Nemcsak diagnosztikáról van szó. A jelek életmódra utalnak, létlehetőségekre, melyek egy kibontakozó vagy kimerülő élet tünete. Egy művész azonban nem foglalkozhat egy kimerült élettel, mint ahogy a személyes élettel sem elégedhet meg. Az ember nem a saját énjével, a saját emlékeivel és a saját betegségeivel ír. Az írás aktusában az a kísérlet rejlik, hogy az életből valami olyat alkosson, ami több mint személyes; az életet megszabadítani attól, ami bebörtönzi. A művész vagy a filozófus gyakran gyenge egészségű, nem kiegyensúlyozott: Spinoza, Nietzsche, Lawrence. De nem a halál támadja őket, sokkal inkább az élet túláradása, amit láttak, éreztek, gondoltak. Egy élet, ami számukra túl nagy. De mégiscsak ők azok, akik révén „a jel közel van”: a Zarathustra vége, vagy az *Etika* ötödik könyve. Az ember egy küszöbönálló elutazásra tekinttel ír, aminek még nincs nyelve. Az alkotás nem kommunikációt jelent, hanem ellenállást. A jel, az esemény, az élet, a vitalizmus között elmélyült kapcsolat áll fenn. Nevezetesen egy szervesetlen élet hatalmassága, ami éppúgy állhat egy rajz, vagy az írás vagy a zene vonalában. Ezek az organizmusok nyilván elhalnak, nem úgy az élet. Nincs olyan mű, amelyik nem mutat kiutat az életnek, amelyik nem vezet át az utcakövek között. Mindaz amit írtam, vitalisztikus volt, legalábbis remélem, és a jelek és az események elméletét alkotta meg. Nem hiszem, hogy a kérdés az irodalomban másként merül fel mint a többi művészetben, nekem azonban nem volt lehetőségem arra, hogy olyan könyvet írjak, mint amilyenre vágytam.

A pszichoanalízis az Anti-Ödipuszban egyértelműen ellenséggé vált, ami ellen küzdeni kell, amitől el kell szakadni ahhoz, hogy újat gondolhasson az ember. Hogyan történt ez?

Érdekes módon nem én voltam az, akik Félixet eltávolította a pszichoanalízistől; ő volt az, aki engem segített hozzá ehhez. A Masochról szóló tanulmányomban, majd pedig a *Logique du sens*-ben a szadomazochizmus hamis egységében hittem vagy még inkább abban, hogy az esemény révén jutok el az eredményekhez, amelyek ugyan nem azonosak a pszichoanalízissel, de azzal összhangba hozhatóak. Félix azonban pszichoanalitikus volt és maradt, Lacan tanítványa, de mintegy olyan „fiú”-ként, aki már tudja, hogy a megbékélés lehetetlen. Az *Anti-Ödipusz* egy szakítás, ami két témából indul ki: a tudattalan nem színház, hanem egy gyár, egy

termelőzem; a tudattalan nem a papáról-mamáról delirál, hanem fajokról, törzsekről, kontinensekről, történelemről és geográfiáról, mindig egy társadalmi mezőről delirál. Egy immanens koncepciót, a tudattalan szintéziseinek immanens alkalmazását, a tudattalan produktivizmusát vagy konstruktivizmusát kutattuk. Közben azt vettük észre, hogy a pszichoanalízis nem fogta föl a határozatlan névelő (egy gyerek...), a létrejövés (az állattá-válás, az állathoz fűződő viszony), a kívánság, a kijelentés jelentőségét. Az utolsó pszichoanalízissel kapcsolatos szövegünk a *Mille plateaux* farkasemberről szóló fejezete: arról szól, mennyire képtelen elgondolni a plurálist vagy a sokrétűséget, egy falkát, nemcsak egyetlen farkast, egy csonthalmot és nem pusztán csak egyetlen csontot.

Számunkra a pszichoanalízis olyan fantasztikus vállalkozásnak tűnt, amely a kívánásnak zsákutcákba húzására és az emberek abbéli szándékának megakadályozására irányul, hogy azt mondják, amit mondandóak lennének. Egy vállalkozás az élet ellen, ének a halálról, törvényről és kasztrációról, szomjúság a transzcendenciára, a papságra, a pszichológiára (abban az értelemben, mely szerint a pap pszichológiáján kívül nem létezik másik). Ha ennek a könyvnek 68 után volt jelentősége, akkor azért volt, mert szakított a freudo-marxizmus kísérleteivel: nem akartuk a szinteket sem megkülönböztetni, sem pedig megbékíteni, inkább az egyszerre társadalmi és vágyszerű termelést kíséreltük meg az áramlások logikájával egyazon síkra hozni.

Ön folyvást az immanenciára hivatkozik és mindenfajta transzcendenciát elvet. Úgy tűnik, mintha a Logique du sens óta azon fáradozna, hogy minden egyes könyvével új fogalmak hadát hozza létre.

Egy immanenciaterv felrajzolása, egy immanenciamező kitűzése — ezen fáradozott minden szerző, akikkel foglalkoztam (még Kant is, amikor a szintézisek transzcendentális használatának rossz hírét kelti, miközben azért a lehetséges tapasztalathoz és nem a valódi kísérlethez tartja magát). Az absztrakt semmit sem magyaráz meg, maga is magyarázatra szorul: nincsenek sem univerzálisok, sem transzcendentálisok, nincsen sem az Egy, sem az Ész, nincsen sem szubjektum, sem pedig objektum; csak folyamatok vannak, melyek az egyesülés, a szubjektíválódás, a racionalizálás folyamatai

lehetnek, semmi több. Ezek a folyamatok konkrét „sokféleségekben” hatnak, a sokféleség a valódi elem, amiben történik valami. A sokféleségek népesítik be az immanencimezőt, ahogy törzsek népesítik be a sivatagot, anélkül, hogy ettől megszűnne sivatagnak lenni. És az immanenciaplánomot meg kell konstruálni; az immanencia konstruktivizmus, minden megadható sokféleség olyan mint egy plánum régiója, ami a síkság. Minden folyamat az immanenciasíkon és egy meghatározott sokféleségben zajlik le: az egyesülések, a szubjektíválódások, a racionalizálások, a centralizálások nem privilegizáltak, sőt gyakran zsákutcának bizonyulnak, lezáródásnak, ami hátráltatja a sokféleség növekedését, vonalainak meghosszabbítását és fejlődését, az új produkcióját.

Ha az ember transzcendenciához folyamodik, akkor a további kísérletezés helyett megakasztja a mozgást, hogy értelmezzen. Ezt Bellour a mozinál, a képek áradásánál mutatta ki. Az interpretáció mindig valami olyannak a nevében megy végbe, amit hiányzóknak feltételeznek. Az Egység pontosan az, aminek a sokféleség híjján van, ahogy a szubjektum is az, ami híjján van az eseménynek („az eső esik”). Kétségtelenül vannak hiányjelenségek — egy absztrak-tum, egy transzcendencia szempontjából, légyen az akár egy Én, ha az ember nem kívánja megkonstruálni az immanenciaplánomot. Ezek a folyamatok valamivé-válások és a valamivé-válások nem a végeredmény szerint megítélendők, hanem a lefolyásuk minősége és folytatódásuk hatalmassága szerint: így az állattá-válások vagy a nem-szubjektív individuációk. Ebben az értelemben állítottuk szembe a fákat a légyökerekkel, mivel a fák, vagy méginkább a faizásfolyamatok olyan ideiglenes határok, amelyek a légyökeret és annak átalakulását egy pillanatra leállítják. Nincsenek univerzálisok, hanem csak szingularitások vannak. Egy fogalom nem univerzális, hanem szingularitások együttese, melyek mindegyike a mellette álló szomszédságig terjed.

Vegyük például ismét a ritornel fogalmát: a ritornel a territóriumra vonatkozik. Vannak ritornelek a territóriumon belül, amelyek arra jellemzőek, de az ember be is vet egy némely ilyet, ha éjszaka félelme támad, keres egyet, szintúgy akkor, amikor elhagyja azt: „Elmegyek, elmegyek...”

Ez három különböző pozíció. A ritornel azonban a territóriumnak egy mélyebbel, a Földdel szembeni feszültségét is kifejezi. A Föld azonban deterritorializált; nem választható el a deterritorializá-

lódás folyamatától, ami a rajta történő eltévedés mozgása. Vagyis a szingularitások olyan együttese, melyek egymást folytatják; egy olyan fogalom, amelyik egy eseményre utal: egy *dal*. Egy ének felhangzik vagy közeledik vagy távolodik. Ez az immanencia síkján játszódik le: sokféleségek népesítik be, szingularitások összekötésbe lépnek, folyamatok vagy valamivéválások alakulnak ki, intenzitások növekszenek vagy csökkennek.

A filozófiát mint a sokféleségek logikáját fogom fel (e tekintetben hozzám közelállónak érzem Michel Serres-t). A fogalomalkotás a plánum egy régiójának megkonstruálását jelenti, egy további régió hozzáfűzését a megelőzőkhöz, egy újabb régió feltárását, a hiány kitöltését. A fogalom egy kompozitum, konszolidálás egyenesekből és görbékéből. Ha szükség van a fogalmak folytonos megújulására, akkor éppen azért, mert az immanenciaplánum kialakítása regionálisan, lokálisan, lépésenként megy végbe. A fogalmak széllökésszerűen működnek: a *Mille plateaux*-ban minden platónak ilyen széllökéssé kellene válnia. Ám ez nem azt jelenti, hogy nem lehet újra élni velük, vagy rendszerezni őket. A fogalomnak létezik ismétlődő potenciája: nevezetesen egy régiónak a másikhoz fűzése. Ez az egymáshoz illesztés elkerülhetetlen, megszakíthatatlan művelet, a világ mint patchwork, mint rongyszőnyeg. Tehát találó az egyetlen immanenciaplánumot és a mégis mindig lokális fogalmakat illető benyomás.

Nálam a reflexió helyére a konstruktivizmus lép. És a kommunikáció helyére pedig egyfajta expresszionizmus. A filozófiában az expresszionizmus Spinozánál és Leibniznél éri el a csúcspontját. A másik fogalmát akkor vélem megtalálni, amikor sem nem objektumnak, sem nem szubjektumnak (egy másik szubjektumnak), hanem egy lehetséges világ kifejezésének definiáltam. Egy főgfájós ember, de szintúgy egy japán az utcán, lehetséges világokat fejeznek ki. Aztán pedig beszélnek: valaki beszél nekem Japánról, maga a japán beszél Japánról vagy japánul beszél: a beszéd realitást ad a lehetséges világnak: a lehetséges realitását, amennyiben ez lehetséges. (Ha azonban Japánba utazom, akkor ez már nem a lehetséges.) Így az expresszionizmus a lehetséges világoknak az immanencia-síkba zárásával a konstrukcionizmus kiegészítőjévé válik.

Miért kell új fogalmakat alkotni? Mit jelent a „haladás” a filozófiában?

Feltételezem, hogy létezik a gondolkodásnak egy képe, ami sokat változik, sokat változott a történelem során. Ez nem egy módszer, hanem valami mélyebb: mindig feltételezett; koordináták, dinamizmusok, orientációk rendszere; gondolkodás és „orientálódás a gondolkodásban”. Mindenesetre az ember az immanencia síkján találja magát. Mivel vertikálisokat akar emelni, magamagát akarja felemelni — vagy terjeszkedni akar, továbbmenni a láthatár irányába, a síkot egyre tovább akarja terjeszteni. És milyen vertikálisokat — olyanokat, amelyek lehetővé teszik valaminek a szemügyre vételét, vagy egy olyat, amelyik reflektálni vagy kommunikálni enged? Avagy le kell-e számolnunk mindennemű vertikális-sal mint transzcendenciával és le kell feküdnünk a földre és köré kell fonódnunk — anélkül, hogy néznénk, reflexió nélkül, kommunikáció nélkül? És velünk van-e a barátunk avagy egészen egyedül vagyunk, Én = Én, vagy szeretők vagyunk, vagy valami más, és abban a veszélyben vagyunk, hogy eláruljuk magunkat, elárulnak bennünket, avagy árulást követünk el? Nincs-e olyan pillanat, amikor a barátunkban is kételkednünk kell? Milyen értelmet adjunk a filozófia „filo”-jának? Ugyanaz lenne az értelme Platónnál mint Blanchot *L'amitié*-jában, ahol ugyancsak a gondolkodásról van szó? Empedoklész óta a létezik a gondolkodás dramaturgiája.

A gondolkodás képe a filozófia előfeltevése, előtte áll; nem nem-filozófiai, hanem filozófia-előtti megértés. Kétségkívül vannak emberek, akiknek a gondolkodás „egy kis diszkutálást” jelent. Ez természetesen egy idiotikus kép, de az idioták is képet alkotnak a gondolkodásról, és csak e képek felfedésével határozhatók meg a filozófia feltételei. Vajon ugyanolyan képet alkotunk-e a gondolkodásról mint Platón, vagy Descartes, vagy Kant? Nem olyan parancsoló kényszerek révén alakul-e át ez a kép, melyek kétségtelenül külső determinizmusokat fejeznek ki, de méginkább a gondolkodás alakulását? Állíthatjuk-e még, hogy az igazat keressük — amikor az értelemnélkülivel küszködünk?

A gondolkodás képe, ami a fogalmak alkotásához vezet, szintűgy kiáltás, míg a fogalmak dalok. Arra a kérdésre, hogy van-e a filozófiában haladás, valami olyasmit lehet mondani, mint amit Robbe-Grillet a regényről mondott. Semmi okunk arra, hogy úgy

filozófáljunk mint Platón. Nem azért, mintha meghaladnánk Platón, ellenkezőleg, mert Platón nem meghaladható és mert mindazt, amit ő minden időkre elvégzett, nem kell újratekinteni. Csak két lehetőségünk van: vagy filozófiatörténetet művelünk, vagy Platón olyan problémákra felé fordítjuk, amelyek már nem platonikusak.

A gondolkodás képeinek stúdiuma, amit noológianak nevezhetnénk, lehetne a prolegomena a filozófiához. Tulajdonképpen ezt tárgyalja a *Différence et répétition*: a posztulátumok természetét a gondolkodás képében. És ez a kérdés foglalkoztatott a *Logique du sens*-ben is; hogy hol válik a magasság, a mélység, a felszín a gondolkodás koordinátájává. És a *Proust és a jelek* esetében újra visszatérek erre, mivel Proust a jelek hatalmának összességét szembeállítja a görög képpel; aztán pedig Félixszel együtt a *Mille plateaux*-ban újra rátaláltunk, mivel a rhizoma a gondolkodás képe, ami a fák alatt terjeszkedik. Ebben a kérdésben nincsen modellünk, mégcsak útmutatónk sincsen, van azonban egy referenciánk, egy átmetszésünk, ami folyvást követendő: az agyról szóló tudás foka.

A filozófiának sajátos kapcsolata van a neurológiával; ez látható az asszociacionistáknál, Schopenhauernél vagy Bergsonnál. Ma nem a komputer, hanem az agy mikrobiológiája inspiráló; nem annyira mint fa, inkább mint rhizoma, mint fűcsomó, „an uncertain system” jelenik meg — a probabilitás, a semialeatoria, a kvantummechanika tulajdonságaival. Ez nem azt jelenti, hogy gondolkodásunk az agyról szóló ismeretek állapotának függvénye; sokkal inkább azt, hogy mindennemű új gondolkodás friss barázdát húz az agyban: tekervényeket, redőket, hasadékokat. Michaux itt csodákat művel. A filozófia új kapcsolatokat, új pályákat, új szinapszisokat mozgósít azáltal, hogy fogalmakat alkot. Az agy kutatás ezzel egyidejűleg a maga eszközeivel felfedezi az objektív megfelelést, illetve a gondolkodás egész képének potencia-anyagát. A mozi esetében az a körülmény érdekelt, hogy a vetítövásznon egy agy lehet, miként Resnais vagy Syberberg filmjeiben. A film nemcsak láncolatokkal és racionális vágásokkal dolgozik, hanem irracionális vágásokon alapuló újrakötésekkel is: ez a gondolkodásnak más képe. A korai videoklipekben az volt az érdekes, hogy néhány már nem az ébredés, de nem is az álom vagy a rémálom kötéseivel és vágásaival dolgozott. Egy pillanatra érintettek valamit — ez gondolkodás volt. Csak azt akarom mondani, hogy a gondolkodás rejtett képe a fejlődése, elágazásai és mutációi révén szakadatlan szükségszerű-

séggel új fogalmak alkotására inspirál; nem valamiféle külső determinizmus folytán, hanem egy létrejövés alapján, ami a problémákat felveti.

Korábban egy könyvét Foucault-nak szentelte; a redő fogalmát is itt vezette be. Milyen viszonyban áll az ön filozófiája az övével?

Foucault nagy filozófus és ugyanolyan elképesztő stilszta. Kijelölte a tudás és hatalom új határait, és köztük sajátos viszonyt fedett fel. Vele a filozófia új iránya nyílt meg. Aztán bevezette a szubjektíválódási folyamatot a „diszpozitív” harmadik dimenziójaként, mint harmadik disztinkt terminust, ami a tudásokat új módon hozta mozgásba és a hatalmakat újrendezte. Ezáltal az egzisztenciamódok teóriáját és történetét nyitotta meg: a görög szubjektíválódást, a keresztény szubjektíválódásokat... Módszere elveti az univerzálisokat és folyvást szinguláris folyamatokat tár fel, melyek sokrétűségekben teljesednek ki. Rám leginkább a kijelentésekről szóló elméletével hatott, mivel egy heterogén és egyensúly nélküli halmaz koncepciója következik belőle a nyelvről, és mivel új kijelentéstípusok formálását minden területen elgondolhatóvá teszi. „Irodalmi” művének, irodalom- és művészetkritikai munkásságának fontossága majd akkor derül ki, ha összegyűjtik cikkeit. Egy olyan írás, mint *A becstelen emberek élete* a komikum és a szépség mesterműve. Van Foucault-ban valami, ami Csehovra emlékeztet.

A könyv, amit róla írtam, nem filozófiatörténeti könyv. Egy olyan könyv, amit tulajdonképpen vele szerettem volna megcsinálni: a róla alkotott ideámmal és az iránta érzett csodálattal. Ha van poetikai értéke a könyvnek, akkor az olyan mint egy síremléké. Különbözéseim Foucault-tól egészen másodlagosak: nem ugyanazok voltak a koordinátái annak, amit ő diszpozitívnek nevezett és amit Felix meg én láncolódásnak neveztünk, mivel ő tényleg történelmi szekvenciákat állított, míg mi több súlyt fektettünk a geográfiai összetevőkre, a territorialitásokra és a deterritorializáló mozgásokra. Mi mindenkor hajlottunk egy egyetemes történelem felé, amit ő megvetett. Ez azonban számomra egy olyan megállapítás volt, ami elengedhetetlennek bizonyult ahhoz, hogy követni tudjam abban, amit csinál. Gyakran rosszul értették, ami őt ugyan nem tartotta vissza, de megzavarta. Félelmet keltett, vagyis pusztán létével megzavarta a buták szégyentelenségét. Foucault betöltötte a filozó-

fia feladatát, amit Nietzsche így definiált: „kárt okozni a butaságnak”. Nála a gondolkodás olyan mint a bűvár mélymerülése, aki minden alkalommal valami újat hoz felszínre. Egy olyan gondolkodás, ami redőt vet és aztán mint egy rugó megint kienged. Noha nem hiszem hogy Leibniz különösebb hatással lett volna rá, egy mondata azonban jól illik hozzá: „Azt hittem, hogy beértem a kikötőbe, és mégis úgy találtam, hogy a nyílt tengerre vettem vissza.” Az olyan gondolkodók, mint amilyen Foucault, válságokkal, lökésekkel mozognak; van bennük valami szeizmikus.

Az általa legutóbb megnyitott út különösen gazdag: a szubjektíválódási folyamatoknak semmi közük a „magánélethez”; sokkal inkább azt a műveletet jellemzik, melynek során individuumok vagy közösségek szubjektummá alakulnak, hogy a formalizált tudás és az etablirozott hatalmak mellett — vagy azért, hogy új tudás és hatalomformák előtt nyissanak utat. Ezért kerül a szubjektíválódás a harmadik helyre, mindig „lefokozva” egyfajta redőbe vagy redőzetbe. A nyugat első szubjektíválódási mozgalmát Foucault a görögöknél éri tetten, amikor a szabad ember úgy véli, hogy „ön maga urává” kell válnia ahhoz, hogy képes legyen másoknak parancsolni. A szubjektíválódások azonban egészen eltérőek, ezért érdeklődik Foucault a kereszténység iránt, amit individuális és közösségi folyamatok (anachoréták, szerzetesrendek, közösségek, eretnekségek) kellett hogy átjárjanak, amelyekben már nem az önuralomról van szó. Talán azt kellene mondani, hogy számos társadalmi formációban nem az urak, hanem inkább a kirekesztettek képezik a szubjektíválódás gyújtópontját: így a felszabadított rabszolga, aki a bevett rendben elvesztette mindenfajta szilárd kötelékét és új hatalmak eredeténél áll. Siráma nemcsak poetikus, hanem történelmi és társadalmi jelentőségű: „én nyomorult...” A sirásban éppúgy megszületik a szubjektum, mint a rajongó emelkedettségben. Foucault-t lenyűgözték a mai társadalmakban mutatkozó szubjektíválódási mozgalmak; hogy melyek azok az aktuális folyamatok, amelyek képesek szubjektivitást produkálni.

Ön egy „nomadológiát” javasol. És távoltartotta magát az emberjogi mozgalomtól, szintúgy a jogállam filozófiájától. De milyen politikai állásfoglalás következik ebből?

Vannak, akik szeretnének megalapozni egy „konszenzust”, ám a konszenzus egy véleményeszmény, aminek semmi köze a filozófiához. Ewald kimutatta, hogy az emberi jogban nem érték be egyetlen jogalannyal, és elképesztő jogi problémák merültek fel. És sok esetben azok az államok, amelyek lábbal tiporják az emberi jogokat, olyannyira kinövésai vagy függvényei azon államoknak, amelyek az emberi jogra hivatkoznak, hogy két komplementer funkcióról beszélhetünk.

Az államot csak az evilágával egyetemben, az egyetlen világgal, és túlvilágával, a kisebbségekkel, a létrejövésekkel, a „népekkel” együtt lehet elgondolni. A pénz az, ami evilágban uralkodik, ami kommunikál, és ami ez idő tájt hiányzik, az bizonyosan nem a marxizmus kritikája, hanem a pénz modern elmélete. A túlvilágban pedig a létrejövések uralkodnak, amelyek kívülkerülnek az ellenőrzésen, a kisebbségek, amelyek nem szűnnek meg újra és újra fellázadni. A létrejövések nem azonosíthatók a történelemmel: még a strukturális történetírás is többnyire olyan fogalmakban gondolkodik, mint múlt, jelen, jövő.

A nomádok azért érdekeltek bennünket annyira, mert létrejövésük, amelyek nem tartoznak a történelemhez; ki vannak rekesztve belőle, de metamorfizálódnak, hogy másutt megint felmerülhessenek: váratlan formákban — egy társadalmi mező irányvonalai között. Ez volt Foucault-tal való különbözőségeink egyike; számára a társadalmi mezőt stratégiák járták át, számunkra vonulások vezetnek minden irányban.

Európa jövőjéről beszélnek és annak szükségességéről, hogy a bankokat, a biztosításokat, a belső piacokat, a vállalkozásokat, a rendőrségeket harmonizálni kell. *Konszenzus, konszenzus...!* De mi lesz a népek létrejövésével? Vajon ez az Európa különös létrejövésével jár majd; új 68-akkal? Mi lesz a népekkel? Ez a kérdés tele van meglepetésekkel: nem a jövőre vonatkozó kérdés, hanem aktualitásra és az időszerűtlenségre vonatkozó kérdés. A jogtalanság államaiban a felszabadítási folyamatok természete számít, amelyek egészen nomadikusak. A jogállamokban pedig nem a kivívott és törvényileg rögzített jogok, hanem az, ami ez idő tájt a jog vívmányait megkérdőjelezi. Ilyen problémáknak nem vagyunk híjján: a magánjog minden eresztkéiben recseg és a büntetőjog éppolyan válságban van, mint a börtönök. Jogot nem a törvénykönyvek vagy a deklarációk teremtenek, hanem a jogelmélet. A jogelmélet a jog

filozófiája, ami szingularitásról szingularitásra menve alakul. Ez természetesen vezethet állásfoglalásokra, ha az embernek van mondanivalója. Ma azonban nem elegendő konkrétan „állást foglalni”. Szükség lenne a kifejezőeszközök feletti ellenőrzésre. Máskülönben az ember rögvest a tévében találja magát, idióta kérdésekre válaszol, és „diszkutál egy kicsit”. Akkor tehát vegyen részt egy adás készítésében? Ez nehéz ügy, külön mesterség. Hiszen mi még csak üzletfelei sem vagyunk a tévének; az igazi üzletfelek a hirdetőcégek főnökei, az ismert liberálisok. Nem volna valami vidám dolog, ha a filozófusokat azért szponzorálnák, mert a fürdőnadrágjuk logosszal van tele, de lehet hogy már itt tartunk. Az értelmiség leköszönéséről beszélnek. De hogyan fejezhetnék ki magukat olyan kommunikációs eszközökkel, amelyek sértőek mindenfajta gondolkodásra nézve? Azt hiszem, hogy a filozófia nem szenved hiányt közönségben, sem terjesztésben; ám mintegy nomád állapotban, a gondolkodás titkos állapotában él. Az egyetlen kommunikáció, amit kívánhatunk, és ami megfelel a modern világnak, az Adorno modellje: a palackposta, vagy Nietschéé: a dárda, amit egy gondolkodó elhajított és egy másik megragadott.

A Leibniznek szentelt könyvében (Le Pli. Leibniz et le baroque) mintha a leibnizi fogalmakkal integrálná újra korábbi könyveinek fogalomsorozatait.

Leibniz lenyűgöző, mivel talán egyetlen filozófus sem alkotott nálnál többet. Ezek látszólag szélsőségesen bizarr, majdhogynem tébolyult fogalmak. Egységük absztraktnak tűnik, abból a fajtából, amiben „minden predikátum a szubjektumban foglaltatik” — a predikátum azonban nem attributum, hanem esemény, a szubjektum pedig nem szubjektum, hanem egy burok. A fogalomnak mégis van egy konkrét egysége, egy művelet vagy konstrukciója, ami ezen a síkon reprodukálódik: a redőzésben — a föld redőiben, az organizmusok redőiben, a lélek redőiben. Leibniznél minden redőbe hajlik, kibontakozik, majd újraredőződik; az észlelés is redőkben megy végbe és a világ is redőzve van minden lélekben, ami megint a világnak egy meghatározott régióját bontakoztatja ki a tér és az idő rendjének megfelelően (harmónia). Leibniz arra a nem-filozófiai helyzetre utal, ami egy „ajtó és ablak nélküli” barokk kápolnáként fogható fel, amiben minden belül van. Vagy egy barokk zene-

ként, ami extrahálja a dallam harmóniáját. A barokk a végtelenségig fokozza a redőzést; ez El Greco képein vagy Bernini szobrain látható és ez perceptek és affektek révén módot ad egy nem-filozófiai megértésre.

Ez a könyv számomra rekapitulálás és továbbvezetés. Leibniznek nagy filozófiai tanítványainál éppúgy utána kell járni (ő az a filozófus, akinek a legtöbb alkotó tanítványa volt), mint azon művészeknél, akik válaszolnak neki, még ha ennek nincsenek is tudatában: Mallarmé, Proust, Michaux, Hantai, Boulez — mindazok, akik a redőzés és a kibontás világát dolgozzák ki. Mindez sokrétű kereszteződés és kapcsolódás. A redő még messze van a kimerüléstől; egy igen jó filozófiai fogalom. Ilyen értelemben készült ez a könyv, és felszabadított arra, amit most szeretnék csinálni. Egy könyvet szeretnék arról írni, hogy *Mi a filozófia?* De rövidnek kell lennie. És Guattarival szeretnék közös munkánkat is folytatni, egyfajta természetfilozófiát művelni — egy olyan pillanatban, amikor a természetes és a mesterséges között minden különbség elmosódik. Ennyi elegendő egy boldog öregséghez.

(Magazine Littéraire, Paris, N° 257.)

Párizs

Párizs

Budapest

Gilles Deleuze

Az interjút Raymond Bellour és

Francois Ewald készítette

Chazár Keresztély fordítása